

GLOVICZKI ZOLTÁN:
Philemon és Baucis

A szerző 1968-ban született. Tanár, klasszika-filológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója.

Publius Ovidius Naso, a római aranykori költészetet formailag betetőző, ám tartalmi, ízlésbeli

szempontokból azt már nem reprezentáló, szerencsétlen sorsú költő legfontosabb művének, az Átváltozások című történetfolyamnak sem volt szerzőjénél szerencsésebb a fogadtatása. Míg a népszerűségnek egyikük sem volt híján - sem „életükben”, sem az azt követő évszázadokban -, az „illő aranykort”, mindenkor mércévé tevő irodalmi ítélet a kortársi, s modern kritika esetében is könyörtelen volt hozzájuk. A Metamorphosest ért számtalan elmarasztalás közül számunkra most elsősorban az eredetiség és a költői üzenet mélységének hiánya a legfontosabb. Az epikus mű kétségtelenül „ismert”, mítoszokat dolgoz fel, megtalálva (vagy inkább keresve) azokban az átalakulások, átváltozások összekötő motívumát. Régóta tudjuk azonban, hogy ez a másodlagosnak látszó feldolgozás csalóka. A történetek közismertek. Csakhogy többnyire csakis Ovidiusnak köszönhetően azok. Legtöbbször megtalálhatjuk valamiféle görög forrásukat, legalábbis, ha az elmúlt évszázadok kérlelhetetlen filhellénizmusával közeledünk azokhoz. Ebben az esetben ugyanis hajlamosak lehetünk a meg nem talált források esetében is feltételezni azokat, s nem észrevenni, hogy míg e történeteknek legfőbb szűzséi terjedtek az ókori Mediterraneumban, az Átváltozások szerzője költői megfogalmazását tekintve mindenképp - ám legtöbbször tartalmi szempontból is újat, szuverén műalkotást alkotott belőlük. Az irodalomtudomány java ma már nem vitatja e tényt, legfeljebb adósságának teljes törlesztése van még hátra.

A Metamorphoses nyolcadik könyvében, többnyire a szó modern értelmében is heroikus hősök között bújk meg Philemon és Baucis története. Az elbeszélés előzménye, hogy az istenek mindenhatóságát megkérdőjelező vitában azt támogató érvet kell szolgáltatni. A történet átváltozás-motívumának poétikai jelentősége tehát ebben keresendő. Az első mondatok elárulják, hogy egy jellemző, úgynevezett aitiologikus: okmagyarázó történetet ismerhetünk meg, egy hárs és egy tölgyfa köré szövődő - a mi „nagyenyedi két fűzfánkhoz”, hasonló - phrygiai helyi hagyományt. A két fa eredetileg idős házaspár volt, a későbbi mocsaras vidék helyén egykor sűrűn lakott település közepén. Midőn Iuppiter és fia, Mercurius isteni jelvényeiket levette ezen a tájon kerestek szállást, száz bezárult ajtó után a Philemon és Baucis együtt öregedésének otthont adó szegény kunyhó fogadta be őket. A házaspár e szegénységet könnyen, együtt viselte. A mintegy száz soros elbeszélés kétharmadát e szerény lak és vendégvárás aprólékos leírása adja. Jutalmuk sem marad azonban el: Az istenek fölfedik kilétüket, s a házaspárt a közeli hegytetőre küldik, ahonnan láthatják mocsárba pusztulni a tájat, s hogy csupán az ő házacskájuk marad meg, hogy azután márvány templommá válják. Amikor pedig a maguk számára kívánhatnak folytatást, az agg pár egyfelől a templom szolgájának ajánlkozik, másfelől annyit kér: egyazon óra ragadja el őket, egyiküknek se kelljen párját temetnie. Kérésük beteljesül, halálukban pedig szomszéd fákká válnak, a helyhez és egymáshoz ragaszkodó hűségük örök jeleként.

Akik hagyományosan Ovidius költői mértéktartását hiányolják, elcsemegézhetnek az aránytalan felépítésen, ahol költőnk valóban a mondandó rovására időzik a környezet mikrokozmosz leírásán - ráadásul (bár a szegényes egyszerűség plasztikus megjelenítését szolgálva) kétségtelenül a római költészet nem egy közhelyét is felvonultatja. Amikor az idős házaspár egyetlen lúdjának kergetésébe kezd, a groteszk jelenet szintén szégyellni valóan ovidiusi stílusvesztés: a költő képtelen kihagyni egy ilyen különös epizódban rejlő lehetőséget. Ugyanez mondható el a fává válás manierisztikusan életszerű-érdekes leírásáról. Csakhogy mindez nem érinti a történet valódi érdekességét és újszerűségét.

* * *

Th. M. Falkner, az időskor kultúrtörténetének egyik legjelesebb modern kutatója szerint az öregkorban rejlő ellentmondások teszik azt izgalmas és termékeny témává az irodalom számára. Egyfelől az időskor belső paradoxona, mely a betegséghez és a halálhoz hasonlóan az emberi lehetőségek határait hívja föl a figyelmet. A végtelen vágyak, álmok, törekvések és a sérülékeny, korlátolt fizikai létezés - végső soron a test és a lélek közti konfliktusra. Másfelől az időskorral járó - közösségi szempontból is fontos - nyilvánvaló tapasztalat és a társadalom ezt háttérbe szorító ismétlődő kirekesztő gesztusa.¹

Az antik költői képeket végigpásztázva valóban végletes megfogalmazásokkal találkozunk. Szinte nem találunk olyan költőt, író, sőt írástudót, még a töredékesen ránk maradt szerzőket is beleértve, aki ne reflektált volna valamiképpen az idős korra. Őket olvasva akárhányszor visszaköszön az öregek erkölcsi és kulturális szempontból is meghatározó jelentősége. A homérosi eposzokban az énekmondók, a jók, a hagyományt és hagyományos értékeket képviselő agg szülők és szolgálók, majd így tovább. Ugyanakkor már a homéroszi Aphrodité himnuszban olvashatjuk a következőket is: „csak hogy a rémületes vénkor beborít hamar úgyis, végül is ott áll mindegyik ember háta mögött az, vészes, terhes, utált, a nagy égilakók is utálják...”, (ford.: Devecseri G.). A legkorábbi költők ismétlődő epikus fordulataiban gyűlöletes, nehéz, átkozott és szomorú az öregség, tehát annak szubjektív árnyoldalai domborodnak ki. Hasonló a helyzet a drámai hagyományban, ahol szereplőként ismét a korral értékesebbé váló alakok tűnnek fel: legmarkánsabban talán az aggok karaiban. Euripidész Heraklésében ugyanakkor éppen az ő szájukból hangzik el a végzetes, keserves öregkor panasza, mely már Sophoklész Oidipus Kolónosban című darabjában is egyenesen bizonytalan, barátságtalan s szeretet nélkül való. Ha pedig a korai lírai megfogalmazások összehatását az elégikus Mimnermoszal reprezentáljuk: „A nehéz, az alaktalan aggkor... gyűlöletes ha utólér...”, (ford.: Trencsényi-Waldapfel I.) - az a benyomásunk támad, mintha léteznék ugyan az öregek pozitív társadalmi megítélése, de a nyelv szintjén, mintha valamiféle taburól lenne szó, rendre annak tragikumát vagy éppen csak szánsalmas voltát ismétlik. Különösen amikor az idősödő emberek önmagukról szólnak. A kimondott véleményeknek e negatív hangulata, mely talán a görög-római újkomédia nevetségesen kisszerű öregember típusalakjában válik a legerősebbé, valószínűleg nemcsak a költészet sajátja. Már az említett, Kr. e. a 7. században élt Mimnermosnak is legfőbb időskori féltelme a mindennapok ítékezésének súlya. „Még ha a legszebb volt is előbb: ifjúkora múltán már sem övéi, se volt hívei nem becsülik”, (ford.: Franyó Z.).

A filozófusok ide vonatkozó elképzelései, melyek egyszerre tükrözhetik a valós társadalmi viszonyulást az erkölcsi szempontból legderekabbak véleményével, megerősítik eddigi képünket. A törvényalkotó Solón, még mindig költői és stilizált, ám annál metszőbben pontos felsorolásából megtudhatjuk, hogy az életkorok sorában a negyvenes-ötvenes évek képviselik az elismerten tapasztalt és bölcs korszakot, de „bár a kilencszer hét éves még nem tehetetlen, nagy tettekre tünőbb szelleme és szava már, végre, ki tízszer hét esztendőre érve, keresztüllépte e kor küszöbét, sorsa halálra megért”, (ford.: Kárpáthy Cs.). Ugyanő Hérodotosz legendás elbeszélésében maga testesíti meg a tapasztalatszerzés fontosságát, miközben az emberi boldogság mibenlétéről nyilatkozva azt állítja, a legnagyobb ajándék, melyet ember kaphat, ha az erőteljes férfikor után egyenest a halálba segítik az istenek. Platón Államának

bevezetőjében Sókratész az öreg Kephalosszal beszélget az öregségről. Sókratész elismeri a tapasztaltság hasznát: „szívesen beszélgetek igen öreg emberekkel, mert úgy vélem, tőlük, akik egy bizonyos utat, melyet talán nekünk is meg kell majd még tennünk, már bejártak előttünk....”, (ford.: Szabó M.). A válaszból azonban megtudjuk, hogy a többi öreg maga is inkább panaszkodik korára, esetleges vigaszt csakis az ösztönvilág egy részének csendesedése jelent, akinek jelent. Ráadásul a nagyra becsült tapasztalatról is megtudhatjuk, hogy ez nem valamiféle bölcsesség, hanem egyszerűen időbeli előny a fiatalokkal szemben. Menón című dialógusában, ahol Platón egyenesen egyenjogúvá teszi az öregséget bármely más korról és nemmel, ugyanakkor elvitatja tőle a tapasztalatszerzés elsőségét is - hiszen éppen az erény elvont, idealisztikus létezését hangsúlyozza, melynek a kisgyermekben éppen úgy kell testet öltetnie, mint a nagyszülőben. Aristotelész pedig Rétorikájában, ahol a különböző korú szónokok jelleméről ír, tragikusan elmarasztalja az élemedett korúakat.

„Élettapasztalatukból, - mivel a bölcs szerint a megtapasztalt élet maga is hitvány - fakad, hogy rendre rosszindulatúak, gyanakvóak, kicsinyhitűek, zsugoriak, gyávák, élni vágyók, önzők és remény nélküliek.

Ha nem ismernénk az öregkor megítélésének későbbi, római kori változását, azt hihetnénk, Ovidius éppen Aristotelést cáfolandó írta meg történetét. Nem kell azonban ilyen közvetlen párhuzamokra gondolnunk. Igaz, Rómában az ősi kultuszokban s a hagyományos értékrendben az ősök és mindenkori „atyák, tisztelete meghatározó erkölcsi irányvonal volt, Aristotelésznek a fiatalabbak szemében mindenkori és mindennapos értékelése - más alapon és felhangokkal - a római fiatalok körében is állandó. A korai komédiák gúnyától az aranykori Catullus megvető pimaszságáig: „A zord öregek morgását egy garasra se becsüljük!”, A korai Róma említett erkölcsi elveinek tényleges létezése és mibenléte amúgy is vitatható: az erről alkotott képünk elsősorban az aranykori és későbbi irodalom érezhetően tendenciózus szűrőin keresztül alakult. Az idős Marcus Porcius Cato mindenestre valóban létező emblematikus figurája ennek a vélt vagy valós erkölcsi régiségnek, nem véletlen tehát, hogy a Kr. e. 1. század derekán az ő alakja szolgálhatott kiindulópontul az öregségről szóló legszebb és legnagyobb ívű etikai értekezéshez.

Az Ovidiusnál valamivel idősebb Cicerónak az öregségről írt filozófiai műve, Az idősebb Cato vagy az öregségről ugyan az időskor lehetséges szépségét kívánja bemutatni, ám ez a szépség csakis a filozófia állandó műveléséből fakadhat: ez az egyetlen módja annak, hogy az öregség egyébként elviselhetetlen terhe mégis tűrhető legyen. Sokatmondó ugyanakkor, hogy Cicero a bölcsességet azzal az egyértelműséggel köti az idős korhoz, mely - láttuk - mindig is lappangott az antik gondolkodásban. „A meggondolatlanság ugyanis a virágzó korról, az okosság az öregséggel jár együtt....”, - írja, Aristotelésszel is polemizálva (ford.: Némethy G.). Indokai közt azután felsorolja és igyekszik sorra meg is cáfolni mindazokat a vádakat, melyek a közgondolkodás szerint az öregeket illetik. Először az emlékezet gyöngülésére hozza a görög és római nevezetességek ellenpéldáit. Azután az öregkor vélt reménytelensége ellen szól: „hiszen nincs olyan vénember, aki ne hinné, hogy még egy évig élélhet; de ugyancsak ők olyan munkákban is fáradoznak, amelyekről tudják, hogy hasznát már semmiképp sem láthatják...”, Cicero maga idézi az irodalmi megfogalmazás kedvéért Statium, az archaikus római költőt. Ha az öreg fát ültet, s kérdőre vonják, kinek teszi, így felel: „A halhatatlan isteneknek ültetem; Átvennem ők hagyják az ősök örökét, de megkívánják épp ezért én tőlem is, utódaimra hogy gondom legyen...”, Később cáfolja, hogy az öregség megfosztana minden érzéki gyönyörűségtől,

majd még a halál közelségének terhét is enyhíteni próbálja, mondván, a halálfélelem egész életünket végigkíséri.

Ahogy azonban a nagy szónok költői ihletettséggű cáfolatai sorakoznak, az olvasó nem egy indirekt közlésre is figyelhet. Az első, hogy a hatvanon túli szerző nem annyira az elvont öregkor, mint inkább a maga védelmében, saját és barátai mintegy vigasztalására érvel. A második, amikor maga Cicero is elismeri: „ne feledjétek, hogy egész beszédemben csak az olyan öregséget dicsérem, melynek alapját az ifjúkor vetette meg, (...) hiszen az ősz haj, se a ráncok nem ragadhatják egyszerre magukhoz a tekintélyt, hanem a becsületben eltöltött korábbi élet nyeri el azt végső jutalmul...”. Más szóval nem annyira az öregséget, mint olyat, hanem bizonyos emberek öregkorát elemzi. Harmadszor: ne feledjük, Cicero cáfol, méghozzá kiderül, hogy a közvélemény általános vélekedését cáfolja... A retorikai eszközök mögé nézve ráadásul kitetszik, hogy nem egyszer csak névleg mond ellent annak. Egy példa a látszólagos cáfolatra: „De vannak mogorva, aggodalmas, haragos és zsémbes öregek;”, - az ellenfél tételének kijelentése figyelemfelkeltő, a folytatásból kitetszik az ironia - „ha keressük, fősvények is...”. A cáfolat: „Ez azonban a jellem hibája, nem az öregségé...”. A tetszetős és velős érv után azonban folytatódik a szöveg: „Különben a mogorvaságnak és az említett hibáknak még van valami mentségük, ami ha nem jogos is, legalább érthető...”, - s következik a mentegetés, mint egyébként a többi tételnél is. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Cicero nem az öregségben rejlő erényeket taglalja kis művében, hanem elterjedt - s legtöbbször nem is cáfolható - vádakra mond mentségeket, elsősorban a saját példáját állítva elénk. Az értekezés költői szépsége, filozófiai állásfoglalásai, gesztusértéke tehát továbbra sem kérdőjelezi meg a kor alapvetően negatív öregség-képét.

Mint korábban említettük: a római szépirodalmi örökség végképp a görög hagyományt erősíti. Ovidius közvetlen költő-elődeinél s kortársainál az öregség rendre szomorú, nehézkes, szárnalmas és erőtlens. Az „öreg”, szóból képzett senilis melléknév nem rendelkezett ugyan mai pejoratív holdudvarával, ám az öregedést kifejező senescere ige kifejezetten a tunyulás, elbutulás terminusa volt. Igaz, éppen a költőnkhöz korban s műfajilag is talán legközelebb álló Propertiusnál etikailag és stílusértékében is határozottan semleges fogalom az öregség, de a másik irodalmi rokon, Tibullus költészetében egyenesen a Philemon és Baucis zsánerkép ebbéli ellentétét fedezhetjük fel. Tibullusnak a békéről szóló híres elégiája - egyébként ugyancsak az ismert toposzok halmozásával - minden másban előképe lehetne a két öreg egyszerű és ezen keresztül erkölcsileg is példamutató életvitelének és környezetének, ha nem jelentené ki, hogy a ház urát békeidőben a mégoly idillikus lomha, rest öregség éri utol. Az egyszerű ember kicsiny kunyhójába beköszöntő tisztas öregkor tehát (mely egyébként még egyetlenegyszer, Vergilius Eclogáiban köszön vissza) híján van mindenféle életerőnek, szellemi vagy fizikai aktivitásnak.

* * *

Az átváltozások Philemon és Baucis alakja merőben eltér minden addigi etikai állásfoglalástól és megfogalmazástól. Vajon a történet forrásvidékén vagy Ovidius költészetében keresendő a magyarázat?

A két főszereplő elgörögösödött neve ellenére görög irodalmi forrásról nem tudunk, nem is igen

feltételezhető.2 Költőnk maga lokalizálja a mesét. Phrygia Kisázsianak a görögséggel mindig is kapcsolatban lévő keletibb területe, politikailag inkább rendre a keleti nagy birodalmak része. Méltán tarthatjuk egyfajta kultúrkörök közötti közvetítőnek. Fontos ez a szempont, hiszen a Philemon és Baucis történet bibliai párhuzamait már évszázadok óta számon tartják.3

Az istenek földi vándorlása és megjelenése az egyszerű kunyhóban, rögtön eszünkbe juttatja a Teremtés könyvének 18. fejezetét, ahol az Úr és angyalai Ábrahám sátránál jelennek meg. Ábrahám azonnal felismeri az Urat, de a vendéglátás motívuma ugyanúgy következik, mint az Átváltozásokban: Sárával együtt sűrög-forog a vendéglátó, itt is, ott is sütés-főzés, lábmossa, a gyermekáldás ígéretében itt is megtörténik a kiválasztás, Szodoma képében pedig a bűnös szomszédság elpusztítása, amit egy hegyről néz végig Ábrahám (legalábbis a héber „letekint, szóval). Igaz, Ábrahám és Sára hitetlenkednek, sőt megmosolyogják az Úr ígéretét, a város pusztítása okán pedig Ábrahám híresen groteszk vitába száll vele. Ábrahám és az Úr e találkozása egyébként kerettörténetként tartalmazza Lót menekülését is, melynek menete egyezik az iméntivel. A vendégek érkezése, a vendéglátás, a kiválasztás, a menekülés, a város pusztulása - és a részleges hitelenség is, mely Lót feleségének pusztulásához vezet. Philemon és Baucis velük szemben a teljes odaadás példái - kivételes erényüket mutatja, hogy ők ismeretlenül rendezték a lakomát, ami bár a görög-római antikvitásban elvárt vendégbarátság, mint a kerettörténetből kitetszik: Phrygiában kevésbé.

A bibliai történet hasonlósága első megközelítésben óvatosságra int: bár éppen a Metamorphoses mutat számtalan efféle párhuzamot (hogy csak a leghíresebből szóljunk, az özönvíz leírásában), e vándormotívumok nem valószínű, hogy bibliai átvételről, akár csak a Biblia - egyébként nem kizárható - ismeretéről tanúskodnak. Példaként hadd említsünk egy zavarba ejtő részletet az Apostolok Cselekedeteiből: „amikor a néptömeg látta, hogy mit tett Pál, likaóniai nyelven felkiáltott: 'az istenek emberi alakot öltöttek, s leszállottak hozzánk!'. Barnabást elnevezték Jupiternek, Pált meg Merkurnak, mert ő vitte a szót...., Noha sokan emlegetik e néhány szót revelatív utalásként a Metamorphoses tárgyalt helyére, s Phrygiától sem járunk messze, a két isten együttes epifániája olyan elterjedt motívum, melynek csak egy szálát, például Plautus Amphitruo című darabját találomra kiválasztva máris Moliére-től Giraudoux-ig vizsgálhatjuk a hatásmechanizmust. Annyi azonban mindenképp megfontolandó a bárhonnan is ismert bibliai történetész ovidiusi újragondolásában, vajon mi ragadta meg költőnket e mesében, a pusztán érdekességen kívül milyen részlet, motívum tesz nála szert központi jelentőségre.

Nehéz lenne bármiféle algoritmust keresnünk abban, ahogy az Úr kiválasztja prófétáit, földi szövetségeseit. A legkülönbébb emberek, élethelyzetek fordulnak elő - emberi mércével mérve még az érdemesség is nemegyszer vitatható. Éppen a tárgyalt részletnél azonban, amikor is Ábrahám vendégül látja az égieket, két számunkra fontos elemre figyelhetünk fel. A kis epizód irodalmi szempontból is meghökkentő előképe a Philemon és Baucis történetnek; az elbeszélésfolyamban lényegi szerepe nincs, Istenről, emberről ismert tényeket közöl. Szerepe azonban mindkét műben még egyszer megerősíteni az isteni erő és mindenhatóság jelenlétét, ugyanakkor tükrözni az isteni szférával kialakítható személyesen bensőséges kapcsolatot - egészen a libakergetés illetve az Istennel folytatott polémia egyként groteszk szintjéig. Mindennek kifejezésében pedig lényegi elem egyrészt a vendéglátók kora, másrészt házastársi egységük. A Teremtés könyvében Ábrahám éveinek száma többször hangsúlyozott elem,

hiszen így hitének még nagyobb erejét tükrözi az újrakezdés. A szövetségkötést megpecsételő gyermekáldás jelentőségét szintén a házaspár reménytelen életkora adja. Az sem véletlen, hogy Ábrahám meghívását sokszor mint Ábrahám és Sára történetét tartjuk számon. Az ő házastársi kapcsolatuk szintén különös nyomatékka szerepel. Sára odaadó igyekezete, hogy Ábrahámnak bárhol is fiú utódja szülessék, Ábrahám Sárát búcsúztató szeretete mellett említhetjük, hogy a fentebb említett 18. fejezetben az Úr kettejüket látogatja meg, s ígérteit közösen erősíti meg nekik. Mindenek előtt pedig: ha Ábrahám fiú-utód kéréséből, majd későbbi alkudozásából kiderül is, hogy számára a szolgálótól származó Izmael megfelel utódnak, s ha az egyiptomi kalandban is kétes szerepet szán hitvesének, a történetnek végül szintén elemi fontosságú mozzanata lesz (természetesen számtalan teológiai értelmezést vonva maga után), hogy Isten és az elbeszélést leíró szerző mindkét esetben a Sárával való egység mellett döntsön. Megtartsa házasságukat, s közös utóddal ajándékozza meg őket.

Ovidius elbeszélésében Philemon és Baucis alakját ugyanez a két jellemző határozza meg. Az emberek közé látogató isteneket csak egy kicsi kunyhó fogadja be, de a szerény hajléknak a költő első szavaival olyan erkölcsi jelentőséget biztosít, hogy az olvasónak pillanatnyi kétsége ne lehessen: a megfelelő helyre érkeztek az égiek. A főszereplők erkölcsi hitelét pedig a következő adja: „házasok ott lettek még ifjan, s ott öregedtek együtt, és a szegénységet megvallva viselték könnyen e kunyhóban, sose lázadt ellene lelkük; ott urat és szolgát, vendég, be hiába keresnél: ők az egész háznép, s a parancsot az adja, ki kapja,, (ford.: Devecseri G.). A házastársi hűség és egység jelentőségét aztán a pár kérése, az együtt érkező halál teljesíti be. Az öregség sem kisebb jelentőségű azonban, hiszen egyrészt az egész életútjuk tisztaságának képe erősíti meg a kiválasztást, másrészt az idős pár vendéglátó igyekezete, majd Ábrahámmal hasonló újrakezdésük (mint az istenek templomának őrei) pecsételi meg későbbi sorsukat. Ovidius lankadatlan igyekezettel erősíti, mennyire vén ez a két ember. Baucis anyó, s vele egykorú férje, együtt öregedtek, Philemon agg, de még lehellete is öreg, amikor pedig végig kell nézniük szomszédságuk pusztulását, botrahajolva lépdelnek föl a domb derekán igyekezve a vénnek...

* * *

Térjünk most vissza korábbi kérdésünkhöz: mennyire fakadhat általában Ovidius öregség-képéből ez a kitüntetett figyelem. Az utóbbi években néhány kutató feltett már hasonló kérdést, ám vizsgálataikat rendre különösebb eredmény nélkül zárták, mondván, Ovidiusnál az öregség hol ilyen, hol olyan megítélés alá esik.⁴ Ha nem teszünk különbséget az életmű egyes darabjai között, és kizárólag statisztikai alapon közelítjük vizsgált tárgyunkat, mi sem jutunk messzebbre. De tegyük most Ovidius költészetét a korábban vázlatosan megismert antik háttér elé, s tekintsük azt át - futólag bár - a költői oeuvre születésének folyamatában.

Ovidius első művei - őt a már említett Tibullushoz, Propertiusához kapcsoló - szerelmi elégiák, majd nemcsak erotikusan, inkább általában fiatalosan szabad szájú szerelmi tanköltemények. Költőjük feltételezéseink szerint tizenhét-húsz éves kora közt debütál, első korszaka negyven-egynehány esztendőig tart. Nem nehéz kitalálnunk: e művei maradéktalanul visszhangozzák a költő elődök gúnyos, elutasító képeit az öregségről. Ugyanazok a jelzők kerülnek elő: tehetetlen, rosszindulatú, nélkülöző. Az öregedés ígéje a megszokott pejoratív értelemben szerepel. Ráadásul az öregséggel kapcsolatos kifejezések számos alkalommal

átokformulákban szerepelnek.

A valamikor negyvenhárom éves kora körül írt Hősnők levelei több szempontból is kísérletező paradigmaváltást jelez művészetében. A híres mitológiai hősnők kedveseiknek, férjeiknek írt levélcsokra rengeteg irodalmi, szemléleti újdonságot vonultat fel. Számunkra itt a legfontosabb fordulat, hogy az öregség egy csapásra teljesen semleges fogalomvá válik, sőt megjelenik a bölcs öregek Homérostól élő epikus alakja, akinek erkölcsi jelentőségét megélt hosszú élete adja. Többször előforduló jelzőjük is: longaevus, vagyis „hosszúéltű”, ritka, leginkább Vergilius eposzában gyakori kifejezés. A Hősnők levelei szóhasználatának egy még érdekesebb eleme a iusti senes szókapcsolat, melynek körülbelüli jelentése - igaz(ságos), igazságszerető öregek - hatalmas nyelvi holdudvarral rendelkezik a latinban. A ius és az ebből képzett szavak a római erkölcsök egyik alappillére, sarkalatos erényt jelölnek. Öregekre azonban az egész római irodalomban mindössze kétszer alkalmazzák e jelzőt, egyszer itt, egyszer pedig akkor, amikor Iuppiter a már kiválasztott Philemont szólítja meg. Az öregségnek azt a különleges erkölcsi értékét jelzi ez a hely, melyre különösebb nyomtaték nélkül már Platón utal Törvények című munkájában: „legalább hatvanéves legyen, aki a szent törvények szerint eleget akar tenni az istenek iránti kötelességének,, (ford.: Kövendi D.).

Ovidius negyvenes éveinek végére, ötvenes éveinek elejére esik két nagy epikus művének, a Római naptárnak és a Metamorphosesnek a megírása. Most csak az előbbiről szólva: a befejezetlenül ránk maradt mű a dicső római múltat hivatott megidézni, így hát témájából fakadóan is megmarad az öregség pozitív beállítása. Egyfajta „derék régiséget,, jelent itt a fogalom, s nem meglepő, hogy találkozunk a Philemonéhoz hasonló figurákkal is, például a Terminus istennek szentelt áldozat előkészítésében fáradozó párral. Ovidiust közvetlenül az Átváltozások befejezése után, a Naptár írása közben a Fekete-tenger partjára, az akkori világ végére száműzik, mint később kiderül, örökre. Mégis, a száműzetés elégiáiban sem a keserűség kapcsolódik az - egyébként váratlanul kevésszer szóba hozott - öregséghez. Egyszer nevezi azt a költő kárt okozónak; a lecsendesülés, a nyugalom hangulata határozza meg a fogalomkörét.

A Philemon és Baucis történetet is magában foglaló Metamorphoses foglalkozik legtöbbször az öregség jelenségével. Egyszer tételesen is, hiszen a tizenötödik énekben a filozófus Pythagorast beszélgetve Ovidius végigtekint az életkorokon, s az öregségről a megszokott közhelyeket olvashatjuk újra: „jaj, te idő, mindent felfalsz, s te irigy kor, öregség, mindent szétronthatsz, szétrágtok lassan a korrallal, szívósan fölemésztek mindent lassu halállal...,, Pythagoras és egész beszédének szerepe a műben azonban vitatott, alapvetően megfejtetlen jelenség, így az amúgy is inkább az idő könyörtelen múlását lefestő, mintsem az öregek etikai megítélését adó szöveget nehezen helyezhetjük tágabb összefüggésbe. Más szöveghelyeket keresve azt tapasztaljuk, hogy az öregek, öregség ovidiusi megítélése hol semleges, hol inkább pozitív. Idős szereplői bölcssek, ékesszólók, a római költészetben az öregség mellett leggyakrabban szereplő restséget kimondottan el is utasítja. Egyszer mondatja el másokkal az öregséggel szembeni ismert érveket; a hétszáz éves Sibylla az, akinek vénsége már - a groteskségig - elviselhetetlen; egy alkalommal pedig éppen a túlzott ifjúi hév, beképzeltség, sőt istenek elleni lázadás szemléltetéseként fordul elő az öregség megcsúfolása, amikor a tudásával kérkedő szövőlány, Arachné az öregasszony képében megjelenő vetélytárs Pallas Athénét ócsárolja. Ilyen kontextusban kerül sor Philemon és Baucis bemutatására.

S hogy immár kimondhassuk: a másutt is hasonló tanulságokkal szolgáló történet érzékeny kiválasztásával, az öregség e megbecsüléssel és szeretettel teli ábrázolásában a költő minden irodalmi hagyománnyal dacoló legszemélyesebb érzelmeit öntötte formába, induljunk ki ismét egyetlen szóból. „Ott öregedtek együtt...”, - olvashattuk a történet erkölcsi esszenciáját adó néhány sorban. A latinban egyetlen ige, a consenuere jelenti ezt az együtt öregedést. A szó itt egyszerre fejezi ki a két lényegi elemet, az öregség és a házastársi közösség szépségét. A ritka szó más jelentésben (az öregedni ige már említett negatív jelentését hatványozva) még előfordul néhol, de az együtt öregedés terminusaként Horatius egy kifejezetten gúnyosan elmarasztaló hangú verssorán kívül mindössze kétszer. Egyszer itt, egyszer Ovidiusnak egy már a száműzetésben írt elégiájában, mely ezzel egy lehetséges kulcsát adja a Philemon és Baucis történet értelmezésének is. Mit is kívánhatna egy ötven felé közeledő, boldog házasságban élő római férfi, ha az istenek megkérdenék őt... Néhány év sem telik el, s a géták barbár vidékén e lehetőségnek még a gondolata is elszáll: „...most, most kellett volna, a munkám végire érven, gondtalanul, békén élnem az életemet, élveznem, mire mindig vágytam: a lelki nyugalmat, halk tudományokban lelve szelíd örööm; meg kicsi házamban tisztelni az ősi Penatest, és eleim mezejét járni - ma árva e táj -, s asszonyom édes ölén, vele együtt, drága barátok közt, a hazám földjén várni öregkoromat. Azt hittem, hogy eképp töltöm majd éveim, egykor - így érdemlettem volna -, csalóka remény! Isteneink másképp döntöttek...”, (ford.: Kerényi G.)

Jegyzetek

1Th. M. Falkner: The poetics of old age. Norman – London, 1995.

2 F.Bömer: P. Ovidii Nasonis Metamorphosean libri VIII-IX. – Kommentar. Heidelberg, 1977.

3Legteljesebb felsorolásuk M. Beller művében: Philemon und Baucis in der Europäischen Literatur, Heidelberg, 1967.

4Legutóbb A. D. Nikolopoulos: Old age in Ovid's Metamorphoses. Mnemosyne LVI.(2003) 48–60

vigilia@katolikus.hu

Módosítva: 2004.02.13.